

Besnijdenis en recht

Nathal M. Dessing*

Jongensbesnijdenis op religieuze, medische of hygiënische gronden wordt al sinds jaar en dag in Nederland gepraktiseerd. In kranten vind je zo nu en dan oproepen om de besnijdenis van jongens te verbieden als zijnde een onaanvaardbare schending van het recht op lichamelijke integriteit. De Nederlandse wet beschouwt jongensbesnijdenis echter over het algemeen als een intrinsiek onderdeel van het recht op de vrijheid van godsdienst: ouders hebben het recht om hun kind op te voeden volgens eigen godsdienst of levensovertuiging. Vrouwenbesnijdenis is daarentegen sinds 1993 verboden in Nederland.

Hierna ga ik in afzonderlijke paragrafen in op de religieuze regelgeving en (beleids)praktijk ten aanzien van respectievelijk jongens- en meisjesbesnijdenis. Een derde paragraaf plaatst de discussie over vrouwenbesnijdenis in een internationaal perspectief en biedt een analyse van het verschuivende wetenschappelijke en politieke discours ten aanzien van vrouwenbesnijdenis. Het uitgangspunt voor deze paragraaf vormt de kritiek van de antropoloog Richard Shweder op de wereldwijde campagne tegen vrouwenbesnijdenis.¹

Ik gebruik hier de termen vrouwen- of meisjesbesnijdenis en niet de in overheidsbeleid bij voorkeur gehanteerde term ‘vrouwelijke genitale verminking’.² Ik wil op deze manier de connotatie van het opzettelijk toebrengen van schade en de beschuldiging van kwaadwillendheid, inherent aan de term vrouwelijke genitale verminking, vermijden.

---

* De auteur is universitair docent aan het Instituut voor Godsdienstwetenschappen van de Universiteit Leiden.

1 Richard A. Shweder, “What About Female Genital Mutilation?” And Why Understanding Culture Matters in the First Place”, 2002, en Richard A. Shweder, ‘Is the Global Campaign Justified? A Commentary on Elizabeth Heger Boyle’s *Female Genital Cutting*’, 2003.

2 Zie ook ‘Aanpak vrouwelijke genitale verminking’, brief van de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, Hans Hoogervorst, aan de Tweede Kamer d.d. 23 april 2004, als bijlage opgenomen in *Bestrijding vrouwelijke genitale verminking: Beleidsadvies*, 2005, p. 59-72. In deze brief wordt aangegeven dat het kabinet vanaf de datum van schrijven en in navolging van de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) de term vrouwelijke genitale verminking hanteert in plaats van vrouwen- of meisjesbesnijdenis. Het kabinet wil, aldus de brief, er zo geen misverstand over laten bestaan dat het de praktijk als een ernstig en niet te tolereren probleem opvat.

I Jongensbesnijdenis

Jongensbesnijdenis wordt in het Arabisch *khitân* of *tahâra* genoemd; in het Turks *sünnet*. Islamitische geleerden verschillen van mening over het oordeel met betrekking tot jongensbesnijdenis.³ Volgens sommige geleerden is de besnijdenis een verplichting en volgens andere een zeer belangrijke soenna. Besnijdenis wordt niet expliciet in de Koran genoemd. De geleerden die stellen dat besnijdenis verplicht is, voeren daarvoor verschillende argumenten aan. Ten eerste verwijzen ze naar Koran 16:123 en 2:124.⁴

Toen openbaarden Wij aan jou: ‘Volg het geloof (*milla*) van Ibrahiem die het zuivere geloof aanhing; hij behoorde niet bij de veelgodendienaars.’

En toen Ibrahiem door zijn Heer op de proef gesteld werd met opdrachten die hij uitvoerde, zei Hij: ‘Ik maak jou tot voorganger voor de mensen.’ Deze zei: ‘Sommigen uit mijn nageslacht ook?’ Hij zei: ‘Mijn verbond zal zich niet uitstrekken tot de onrechtplegers.’

Volgens deze gedachtegang is besnijdenis een van de opdrachten waarmee Abraham op de proef werd gesteld, en als zodanig vormt het onderdeel van het geloof (*milla*) van Abraham.

Ook voeren de geleerden een aantal overleveringen aan ter ondersteuning van het verplichte karakter van besnijdenis. Sommige van deze overleveringen gaan over bekering tot de Islam en de implicaties daarvan, zoals: ‘(...) kwam bij de Profeet en zei: “Ik ben moslim geworden.” Hij [de Profeet] zei: “Werp het haar van ongelooft af [i.e. scheer je haar af] en laat je besnijden.” en ‘Laat degene die moslim wordt, zich besnijden, ook al is hij oud.’ Andere overleveringen betreffen de gevolgen van het niet besneden zijn voor de geloofswerken, zoals: ‘Wij vroegen de Profeet of een onbesneden man de pelgrimage naar het huis van God mag verrichten. Hij zei: “Nee, totdat hij besneden is.” En ‘Het gebed van een onbesneden man kan niet aangenomen worden en het door hem geslachte dier mag niet gegeten worden.’

Een derde categorie van argumenten ter ondersteuning van het verplichte karakter van besnijdenis zijn redeneringen op grond van andere geloofsregels. Men stelt bijvoorbeeld dat een onbesneden man tekort schiet wat betreft reinheid en dientenge-

3 Het hiernavolgende overzicht van standpunten van islamitische geleerden betreffende de religieuze kwalificatie van besnijdenis is een samenvatting van paragraaf 3.1, ‘The Religious Qualification of Circumcision’ in Nathal M. Dessing, *Rituals of Birth, Circumcision, Marriage, and Death among Muslims in the Netherlands*, Leuven: Peeters 2001. Uitgangspunt voor dit overzicht vormen ‘Abd al-Salâm ‘Abd al-Rahîm Al-Sukkarî, *Khitân al-dhakar wa khifâd al-unthâ min man-zûr islâmî* (Jongens- en vrouwenbesnijdenis vanuit islamitisch oogpunt) (Haliyûbûlus, 1988) en Ibn Qayyim al-Jawziyya, *Shams al-Dîn Abû Bakr Muhammad b. Abî Bar al Zar‘î, ‘Fî khitân al-mawlûd wa ahkâmihî* (Over de besnijdenis van jongens en de religieuze kwalificaties daarvan), in *Al-khitân: Ra‘y al-dîn wa l-cilm fî khitân al-awlâd wa l-banât*, red. Abu Bakr ^{cAbd} al-Râziq, Cairo 1989.

4 Koranvertaling Fred Leemhuis.

volge ook in zijn gebed. Zijn gebed is ongeldig vanwege de viezigheid en urine onder de voorhuid. Hieruit volgt dat ook besnijdenis, als noodzakelijke voorwaarde voor de geldigheid van een verplichte handeling, verplicht moet zijn. Ten slotte stelt men dat van alle tekenen van onderscheid (*shicâr*) tussen moslims en christenen, besnijdenis de duidelijkste is en dus verplicht.

Degenen die van mening zijn dat besnijdenis soenna is, stellen ten eerste dat het hierboven geciteerde Koranische vers 16:123 betreffende het volgen van de religie van Abraham niet doelt op besnijdenis maar op monotheïsme. Het volgen van de religie van Abraham, Isaäk en Jacob, wordt, zo stellen zij, in Koran 12:38 dan ook nader toegelicht met ‘Het past ons niet aan God ook maar iets als metgezel toe te voegen’.⁵ Verder zetten zij vraagtekens bij de betrouwbaarheid van de eerder aangehaalde overleveringen. Zij verwijzen naar de overlevering waarin ook vrouwenbesnijdenis genoemd wordt: ‘Besnijdenis is soenna voor mannen en een nobele daad voor vrouwen’. De vele overleveringen betreffende het concept *fitra* worden ook wel aangevoerd ter ondersteuning van het soenna-karakter van besnijdenis. *Fitra* is de natuurlijke dispositie van de mens geschapen door God en gekozen als een soenna door de Profeten. Handelingen die genoemd worden onder *fitra* zijn het knippen van de nagels, het knippen van de snor, het verwijderen van haar van oksels en schaamstreek en besnijdenis. De verdedigers van het soenna-karakter van besnijdenis stellen dat *fitra* soenna is en dat besnijdenis dus niet verplicht is. Degenen die menen dat besnijdenis verplicht is, stellen dat sommige van de onder *fitra* genoemde handelingen verplicht zijn en sommige soenna of aanbevelenswaardig (*moestahabb*). Het knippen van nagels is bijvoorbeeld soenna. Maar als de nagels lang worden en er vanwege de lengte viezigheid achterblijft, dan wordt het knippen van de nagels verplicht met het oog op geldigheid van de devotionele reinheid. Degenen die menen dat besnijdenis soenna is, redeneren voorts dat in de tijd van de Profeet velen zich tot de Islam bekeerden, maar dat er geen controles plaatsvonden om vast te stellen of de bekeerlingen besneden waren. Als besnijdenis verplicht zou zijn geweest, zo stellen zij, dan hadden die controles wel plaatsgevonden.

Op basis van deze en andere argumenten concludeert de op dit onderwerp veel geciteerde Hanbalitische geleerde Ibn Qayyim al-Jawziyya (1291-1350) dat besnijdenis een soenna is, die men verplicht is te volgen. De Egyptische geleerde Al-Sukkarî (1940-) komt tot het oordeel dat besnijdenis verplicht is. Dit oordeel wordt versterkt in de aansluitende discussies over de leeftijd waarop een jongen besneden moet worden. De meeste moslimgeleerden zijn van mening dat besnijdenis verplicht wordt als een jongen de volwassenheid bereikt; voor die tijd is het aanbevolen.

In mijn onderzoek naar rituelen bij geboorte, besnijdenis, huwelijk en dood bij moslims in Nederland kwamen veel van bovengenoemde argumenten naar voren wanneer ik in interviews vroeg naar de betekenis van besnijdenis, zoals besnijdenis als onderscheidend kenmerk van moslims, besnijdenis als teken van volwassenwording in religieuze zin en de vergelijking van besnijdenis met het knippen van nagels

---

5 Koranvertaling Fred Leemhuis.

en het scheren van okselhaar. Daarnaast gaven mijn respondenten ook vaak aan dat besnijdenis gezond is en bescherming biedt tegen ziektes.⁶

In de besnijdenispraktijk van moslims in Nederland zijn er twee belangrijke ontwikkelingen te constateren. Ten eerste zijn ouders hun kinderen in toenemende mate gaan laten besnijden in Nederland en niet langer tijdens de vakantie in de landen van herkomst zoals gebruikelijk kort na de familieherenigingen in de jaren zeventig. Het omslagmoment is moeilijk te bepalen, maar ik vermoed dat het in de jaren tachtig ligt. Een tweede ontwikkeling is dat besnijdenissen in Nederland eerst vooral in ziekenhuizen of in mindere mate door professionele besnijders thuis of in een zaal verricht werden. In de jaren negentig is echter om te beginnen in Rotterdam en Utrecht door samenspraak van moslims, artsen en verzekeraars, een nieuwe organisatie van moslimbesnijdenissen tot stand gekomen. In gezondheidscentra of andere locaties worden er wekelijks of tweewekelijks in het weekend onder leiding van een arts besnijdenissen verricht. De operatie vindt plaats onder plaatselijke verdoving en niet onder algehele narcose. De ouders mogen aanwezig zijn en na de besnijdenis kunnen zij hun zoon direct mee naar huis nemen. In 1994 is in Rotterdam bijvoorbeeld de stichting Al-Gitaan opgericht op initiatief van de Stichting Platform Islamitische Organisaties Rijnmond (SPIOR), het Sophia Kinderziekenhuis en Zilveren Kruis Zorgverzekeraar Rijnmond. Deelname van het SPIOR zorgde ervoor dat de besnijdenis niet alleen als een medische maar ook als een religieuze handeling met sociale aspecten werd opgevat. Zo wordt er bijvoorbeeld *Bismillah* door de arts gezegd bij het afsnijden van de voorhuid en is het ouders toegestaan om de besnijdenis bij te wonen. Veelal is dat in ziekenhuizen niet mogelijk. Het ziekenhuis had ook belang bij de oprichting van Al-Gitaan. In 1991 had het Sophia Kinderziekenhuis namelijk vanwege de hoge werkdruk aangekondigd niet langer bereid te zijn besnijdenissen op religieuze gronden te verrichten. Al-Gitaan vormde een medisch verantwoorde oplossing voor de toenemende vraag naar besnijdenissen in Rotterdam en omgeving. De zorgverzekeraar had eveneens grote belangen bij de oprichting van Al-Gitaan omdat de kosten van de operatie ten opzichte van het ziekenhuis tot eenderde gereduceerd werden. In navolging van Rotterdam en Utrecht zijn sinds 2000 in een aantal grote steden vergelijkbare initiatieven tot stand gekomen, zoals de Sunnet Besnijdeniskliniek in Amsterdam en het Besnijdenis Centrum Nederland met vestigingen in een tiental grote steden.

2 Vrouwenbesnijdenis

De islamitische traditieliteratuur bevat een aantal overleveringen betreffende vrouwenbesnijdenis. De belangrijkste is een hadith verzameld onder andere door Abu Dawud over een vrouw in Medina die besnijdenissen uitvoerde. De Profeet zei tegen haar: 'Snijd er een stukje vanaf maar overdrijf niet omdat dat [de vrouw] een stralend gezicht geeft en het is beter voor de man.' Een andere overlevering is de hierboven genoemde overlevering: 'Besnijdenis is soenna voor mannen en een nobele daad

---

6 Nathal M. Dessing, *Rituals of Birth, Circumcision, Marriage, and Death among Muslims in the Netherlands*, Leuven: Peeters 2001, p. 49-51.

voor vrouwen'. Ook wordt de volgende overlevering aangehaald: 'Wanneer twee besneden delen elkaar raken, wordt de grote wassing verplicht'.

Islamitische geleerden hebben tegen deze achtergrond en in het licht van het internationale debat betreffende vrouwenbesnijdenis verschillende standpunten ingenomen. Sheikh Al-Azhar Gadd Al-Haqq concludeerde bijvoorbeeld in een fatwa uit 1995 dat het wegsnijden van de voorhuid van de clitoris een edele daad is voor vrouwen. Hij adviseerde lokale religieuze leiders om families aan te moedigen hun dochters te laten besnijden, net zoals zij een ieder aanmoedigen om te bidden.⁷ Yusuf Al-Qaradawi stelt in een fatwa uit 2002 dat de praktijk niet verplicht is, maar dat degenen die vinden dat besnijdenis in het belang is van hun dochters, het moeten laten doen. Al-Qaradawi rekent zich in de fatwa tot deze groep.⁸ In een fatwa uit 2004, betreft hij in zijn argumentatie ook de consequenties van besnijdenis voor de gezondheid van vrouwen en concludeert dat vrouwenbesnijdenis toegestaan is op voorwaarde dat slechts een klein stukje afgesneden wordt.⁹ De Canadese geleerde Sheikh Ahmad Kutty stelt in een fatwa dat er geen evidentie te vinden is in de islamitische bronnen, zowel in de Koran als in de overleveringen, dat besnijdenis een voorgeschreven initiatieritueel is voor vrouwen in de Islam.¹⁰ In een verklaring opgesteld naar aanleiding van een in november 2006 op de Al-Azhar Universiteit gehouden conferentie en ondertekend door grootmufti van Egypte Ali Goma'a, wordt onder andere gesteld dat vrouwenbesnijdenis een oude gewoonte is die gepraktiseerd wordt door moslims in een aantal landen zonder dat daar gronden voor te vinden zijn in Koran en hadith. De conferentie vond plaats in aanwezigheid van een groot aantal religieuze geleerden waaronder Sheikh Al-Azhar Mohamed Sayed Tantawi en Yusuf Al-Qaradawi. In deze verklaring wordt de Arabische term *khitân* gebruikt en wordt voorts gesproken over 'deze gewoonte'. Het is niet duidelijk of de afwijzing van vrouwenbesnijdenis alle vormen betreft inclusief clitoridectomie of alleen de zwaardere vormen zoals excisie en infibulatie. Hoe het ook zij, deze verklaring werd overgenomen tijdens een studiedag gehouden op de Islamitische Universiteit Rotterdam in 2007 en geciteerd op de website van Pharos, het landelijk kennis- en adviescentrum op het gebied van de gezondheid van migranten en vluchtelingen.¹¹

Anders dan jongensbesnijdenis, wordt de besnijdenis van meisjes in Nederland gezien als een ontoelaatbare schending van onder andere het recht op lichamelijke integriteit.¹² Vrouwenbesnijdenis valt in het Nederlandse Wetboek van Strafrecht onder mishandeling (artikelen 300-304) of onder het onbevoegd uitoefenen van de geneeskunst (artikel 436). Voor mishandeling staat een maximale gevangenisstraf van twaalf jaar, mogelijk verhoogd met een derde als de ouder zelf de besnijdenis

7 Elizabeth Heger Boyle, *Female Genital Cutting: Cultural Conflict in the Global Community*, Baltimore: The John Hopkins University Press 2002, p. 3-4.

8 Yusuf Al-Qaradawi, 'Islamic Ruling on Female Circumcision', via islamonline.net, 2 juli 2002.

9 Yusuf Al-Qaradawi, 'Circumcision: Juristic, Medical & Social Perspectives', via islamonline.net, 13 december 2004.

10 Ahmad Kutty, 'Female Circumcision: Is It Really Obligatory?', via islamonline.net, 28 augustus 2002.

11 Zie website www.meisjesbesnijdenis.nl onder de link 'Materiaal' en 'Fatwa'.

12 Susan Rutten, *Cultuur en familierecht in eigen kring*, 2005, p. 52.

op zijn of haar dochter verricht (artikel 304 sub 1). Ook als de ouders de besnijdenis niet zelf verrichten, kunnen ze strafbaar gesteld worden op grond van mededader- schap door uitlokking of op grond van medeplichtigheid (artikelen 47–48 Wetboek van Strafrecht). Sinds 1 februari 2006 kan een verdachte bovendien worden vervolgd voor een in het buitenland uitgevoerde besnijdenis, als de verdachte de Nederlandse nationaliteit heeft of in Nederland een vaste woon- of verblijfplaats heeft. Artsen die meewerken aan een meisjesbesnijdenis kunnen worden berecht op grond van het medisch tuchtrecht.¹³

Volgens een advies uitgebracht door de Commissie Bestrijding Vrouwelijke Geni- tale Verminking aan de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport uit 2005, worden er naar schatting in Nederland jaarlijks minimaal 50 meisjes besneden. Dit is een schatting onder andere gebaseerd op incidentie van meisjesbesnijdenis vol- gens zorgverleners en scholen in een tweetal grote steden.¹⁴ Gesprekken met fo- cusgroepen in die steden suggereren bovendien, aldus de Commissie, dat vrouwen geen voorstander (meer) zijn van de meest ingrijpende vorm van besnijdenis. Over de wenselijkheid van andere vormen van besnijdenis aarzelen zij vaak nog, zeker als terugkeer naar het land van herkomst een optie is.¹⁵

In de literatuur wordt meestal een onderscheid gemaakt tussen drie vormen van meisjesbesnijdenis: clitoridectomie, excisie en infibulatie. Bij de meest ingrijpende vorm, infibulatie, wordt de vaginale opening vernauwd door het wegsnijden en aan elkaar hechten van de kleine schaamlippen en/of de grote schaamlippen, met of zonder verwijdering van de clitoris. Excisie bestaat uit de gedeeltelijke of totale ver- wijdering van de clitoris en de kleine schaamlippen, met of zonder verwijdering van de grote schaamlippen. Clitoridectomie is de gedeeltelijke of totale verwijdering van de clitoris en/of de voorhuid.¹⁶

Meisjesbesnijdenis vindt meestal plaats op een leeftijd tussen 4 en 14 jaar.¹⁷ In 28 van de 53 landen in Afrika worden meisjes besneden. Het percentage besneden meisjes in die landen varieert van laag (Kameroen 1,4 procent, Ghana 3,8 procent) tot hoog (Sierra Leone 94 procent, Egypte 95,8 procent, Somalië 97,9 procent). De vormen van meisjesbesnijdenis variëren ook per land. Infibulatie komt voor in een vijftal landen, inclusief Somalië, Djibouti en Noord-Soedan. In ongeveer de helft van de landen waar meisjes besneden worden, is meisjesbesnijdenis officieel verboden,

13 Zie Pharos 2009, brochure 'Focal point meisjesbesnijdenis', p. 9, via www.meisjesbesnijdenis.nl; Inspectie voor de Gezondheidszorg 2008, brochure 'Vrouwelijke genitale verminking', para- graaf 3.2, via www.igz.nl; en 'Aanpak vrouwelijke genitale verminking', brief van minister Hoog- vorst aan de Tweede Kamer d.d. 23 april 2004, als bijlage opgenomen in *Bestrijding vrouwelijke genitale verminking: Beleidsadvies*, 2005, p. 69.

14 *Bestrijding vrouwelijke genitale verminking: Beleidsadvies*, 2005, p. 16.

15 *Bestrijding vrouwelijke genitale verminking: Beleidsadvies*, 2005, p. 16-17.

16 Definities zijn overgenomen uit Pharos 2009, brochure 'Focal point meisjesbesnijdenis', p. 4.

17 A.E. van Burik en A.M. Persoon, *Opbrengsten pilotprojecten VGV: Eindrapport procesevaluatie preven- tieprojecten meisjesbesnijdenis*, Woerden: Van Montfoort 2009, p. 7.

zoals in Egypte, Kenia, Senegal en Tanzania.¹⁸ 23 procent van de meisjes in Jemen wordt besneden. Meisjesbesnijdenis is voorts gerapporteerd met betrekking tot India, Indonesië, Irak, Israël, Maleisië en de Verenigde Arabische Emiraten.¹⁹

Hierna volgt een kort overzicht van het Nederlandse overheidsbeleid ten aanzien van meisjesbesnijdenis vanaf 2003. Het laat zien hoe het Nederlandse beleid zich in een tijdsbestek van zeven jaar ontvouwd heeft. Pharos, het kennis- en adviescentrum op het gebied van de gezondheid van migranten en vluchtelingen, heeft samen met zelforganisaties vanaf het begin een centrale rol gespeeld in de deskundigheidsbevordering en voorlichting over meisjesbesnijdenis, maar in de loop der tijd zijn steeds meer partijen betrokken in de bestrijding van vrouwenbesnijdenis: jeugdgezondheidszorg, het Advies- en Meldpunt Kindermishandeling (AMK), verpleegkundigen, gynaecologen en meest recentelijk verloskundigen. Met uitzondering van de periode waarin de Commissie Bestrijding Vrouwelijke Genitale Verminking werkte aan haar beleidsadvies, is beleid ten aanzien van meisjesbesnijdenis vooral geformuleerd in het bredere raamwerk van de uitbanning van geweld tegen vrouwen – eerge relateerd geweld, huiselijk geweld en mensenhandel.

In 2003 verscheen in opdracht van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid het rapport *Strategieën ter voorkoming van besnijdenis bij meisjes: inventarisatie en aanbevelingen* van Van der Kwaak en anderen. In aansluiting op dit rapport besloot het kabinet tot het instellen van een speciale commissie bij de Raad voor Volksgezondheid en Zorg, de Commissie Bestrijding Vrouwelijke Genitale Verminking. De opdracht van de minister van Welzijn, Volksgezondheid en Sport aan de commissie was te onderzoeken hoe vaak meisjesbesnijdenis in Nederland voorkomt en wat de mogelijkheden zijn voor effectief signaleren en opsporen van meisjesbesnijdenis en voor het handhaven van een wettelijk verbod. De commissie kreeg daarnaast als taak de haalbaarheid en effectiviteit te beoordelen van een verplichte jaarlijkse lichamelijke controle van meisjes uit de risicogroepen door jeugdartsen (motie Arib, Kamerstukken II 2003/04, 22 894, nr. 23).

In haar rapport van 2005 adviseert de commissie onder meer artsen en verpleegkundigen in de jeugdgezondheidszorg deskundig te maken met het oog op gespreksvoering met betrekking tot meisjesbesnijdenis en registratie, meldplicht bij vermoedens van meisjesbesnijdenis in te stellen en als preventiemaatregel kennis over meisjesbesnijdenis te vermeerderen bij de betrokken bevolkingsgroepen en beroepsgroepen: verloskundigen, artsen, leerkrachten en politie. Ook concludeerde de commissie dat de overheid noch op grond van opsporingsbevoegdheden noch op grond van toezichtbevoegdheden burgers kan verplichten mee te werken aan een

---

18 Bron 'Feiten en cijfers meisjesbesnijdenis in Afrika', www.meisjesbesnijdenis.nl, onder de link 'Feiten en cijfers'.

19 World Health Organization 2008, *Eliminating Female Genital Mutilation: An Interagency Statement* OHCHR, UNAIDS, UNDP, UNECA, UNESCO, UNFPA, UNHCR, UNICEF, UNIFEM, WHO, p. 30.

lichamelijk onderzoek met als doel besnijdenis vast te stellen.²⁰ In 2005 is er een gespreksprotocol meisjesbesnijdenis ontwikkeld door de Artsen(vereniging) Jeugdgezondheidszorg Nederland. Dit protocol is gebruikt voor deskundigheidsbevordering inzake meisjesbesnijdenis onder meer van artsen in de jeugdgezondheidszorg en zal binnenkort worden herzien door het Centrum Jeugdgezondheid van het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu.²¹

Als vervolg op dit onderzoek van de Commissie Bestrijding Vrouwelijke Genitale Verminking heeft het kabinet besloten tot een landelijke aanpak ter voorkoming van meisjesbesnijdenis. Hiertoe zijn in 2006 zes pilotprojecten gestart in Amsterdam, Rotterdam, Utrecht, Den Haag, Tilburg en Eindhoven, de gemeenten met de grootste aantallen vrouwen en meisjes uit landen waar meisjesbesnijdenis voorkomt. Deze pilotprojecten hadden een looptijd van drie jaar en zijn tot nu toe tweemaal verlengd tot 1 januari 2010. Ieder van de zes steden heeft eigen projectplannen ontwikkeld uitgaande van de drie pijlers voor de aanpak, namelijk individuele voorlichting en vroegsignalering door de jeugdgezondheidszorg, verbetering van de keten van vroegsignalering, melding en afhandeling, en voorlichtingsbijeenkomsten voor en door de betrokken etnische groepen.²² In juli 2009 verscheen het eindrapport.²³ De aanpak van vrouwenbesnijdenis in de zes steden zal landelijk toegepast gaan worden.

In haar beleidsbrief 'Beschermd en weerbaar' uit 2007 heeft de staatssecretaris van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, Jet Bussemaker, haar visie uiteengezet betreffende de aanpak van geweld in de privésfeer. In de brief formuleert zij doelen die betrekking hebben op huiselijk geweld, meisjesbesnijdenis en eengerelateerd geweld. Meisjesbesnijdenis werd op die wijze opnieuw in het bredere kader van de bestrijding van geweld tegen vrouwen behandeld. Op 29 mei 2009 stuurde zij een voortgangsrapportage aan de Kamer. Hierin benadrukt zij dat de pilots in de zes steden goed lijken te werken en bijdragen tot het behoeden van meisjes voor besnijdenis. Zij formuleert het als haar streven om een beter zicht te krijgen op het aantal besneden vrouwen in Nederland door verloskundigen en artsen te verzoeken besnijdenis op te nemen in een verplicht veld in het registratiesysteem gebruikt in de zorg rondom geboorte. Voorts kondigt ze in haar beleidsbrief aan om in navolging van Frankrijk een medisch certificaat ter voorkoming van meisjesbesnijdenis te willen invoeren.²⁴

---

20 Bestrijding vrouwelijke genitale verminking: Beleidsadvies, 2005, p. 18-21. Ter vergelijking: in Frankrijk en in sommige steden in Denemarken zou bij alle kinderen bij aanvang van de schooltijd genitaal onderzoek plaatsvinden, zie Ylva Hernlund en Bettina Shell-Duncan, 'Transcultural Positions: Negotiating Rights and Culture', 2007, p. 37.

21 A.E. van Burik en A.M. Persoon, Opbrengsten pilotprojecten VGV: Eindrapport procesevaluatie preventieprojecten meisjesbesnijdenis, Woerden: Van Montfoort 2009, p. 15. Zie ook 'Aanpak huiselijk geweld', brief van de staatssecretaris van VWS aan de Tweede Kamer d.d. 25 november 2009, Kamerstukken II 2009/10, 28 345, nr. 93, p. 4.

22 A.E. van Burik en A.M. Persoon, Opbrengsten pilotprojecten VGV: Eindrapport procesevaluatie preventieprojecten meisjesbesnijdenis, p. 8.

23 A.E. van Burik en A.M. Persoon, Opbrengsten pilotprojecten VGV: Eindrapport procesevaluatie preventieprojecten meisjesbesnijdenis.

24 'Voortgangsrapportage "Beschermd en weerbaar"', brief van de staatssecretaris van VWS aan de Tweede Kamer d.d. 29 mei 2009, Kamerstukken II 2008/09, 28 345, nr. 90.

Dit document dat ouders op vrijwillige basis kunnen ondertekenen en waarmee zij verklaren hun dochter niet te zullen laten besnijden is door Bussemaker gepresenteerd tijdens een internationale conferentie over vrouwenbesnijdenis in Den Haag op 25 november 2009. De 'Verklaring tegen meisjesbesnijdenis', zoals het officieel genoemd is, is vooral bedoeld, aldus de staatssecretaris, als hulpmiddel om weerstand te bieden tegen druk van familie in het buitenland. De verklaring zal door artsen in de jeugdgezondheidszorg worden voorgelegd aan ouders uit landen waar vrouwenbesnijdenis voorkomt. De brief moet zo ook bijdragen aan bewustwording over de risico's en gevolgen van vrouwenbesnijdenis.²⁵ In de voortgangsrapportage heeft de staatssecretaris verder aangekondigd te willen onderzoeken of een dergelijke verklaring ook ingezet kan worden ter voorkoming van gedwongen huwelijken. Jaarlijks wordt 1 miljoen euro beschikbaar gesteld voor de bestrijding van vrouwenbesnijdenis.²⁶

Vaak wordt aangenomen dat nationale wetgeving en beleid inzake vrouwenbesnijdenis tot stand komt wanneer het aantal migrantenvrouwen uit landen waar vrouwenbesnijdenis gepraktiseerd wordt, toeneemt. In Nederland is dat zeker het geval geweest, onder andere met de komst van Somaliërs. Tegelijkertijd kan de prevalentie van vrouwenbesnijdenis in Nederland niet de beleidsomvang verklaren. Het is daarom van belang het internationale perspectief te betrekken en te onderzoeken hoe de bestrijding van vrouwenbesnijdenis wereldwijd tot een thema is geworden.

3 Besnijdenis in internationaal perspectief

Over het algemeen wordt de wereldwijde campagne tegen vrouwenbesnijdenis in twee fases verdeeld. In de eerste fase, beginnende in 1979, toen een eerste VN-conferentie over vrouwenbesnijdenis werd gehouden in Khartoum, Soedan, werd de strijd tegen vrouwenbesnijdenis vooral aangegaan op grond van medische argumenten: vrouwenbesnijdenis zou een gevaar vormen voor de gezondheid van kinderen en vrouwen en daarmee was internationale bemoeienis gerechtvaardigd. Was besnijdenis als een sociale of culturele aangelegenheid beschouwd, dan was het principe van nationale soevereiniteit dominant geweest en was interventie niet mogelijk geweest. Het wetenschappelijke-medische discours vormde neutraal gebied dat het principe van niet-inmenging in interne aangelegenheden omzeilde. Een gezamenlijke verklaring van WHO, UNICEF, UNFPA en UNDP uit 1996 markeerde het definitieve einde van deze fase. In de verklaring werd de nadruk op medische argumenten bij de bestrijding van vrouwenbesnijdenis zelfs als een fout bestempeld. Veel van het medische vertoog op lokaal niveau was overdreven en had daarmee een averechtse uitwerking, zo stelde men. Bovendien had de nadruk op de gezondheid geleid tot medicalisering in plaats van stopzetting van de praktijk.²⁷

25 'Aanpak huiselijk geweld', brief van de staatssecretaris van VWS aan de Tweede Kamer d.d. 25 november 2009, *Kamerstukken II 2009/10*, 28 345, nr. 93.

26 'Aanpak huiselijk geweld', brief van de staatssecretaris van VWS aan de Tweede Kamer d.d. 25 november 2009, *Kamerstukken II 2009/10*, 28 345, nr. 93, p. 4.

27 Elizabeth Heger Boyle, *Female Genital Cutting: Cultural Conflict in the Global Community*, Baltimore: John Hopkins University Press 2002, p. 50-55.

Vanaf het begin van de jaren negentig is de wereldwijde campagne tegen vrouwenbesnijdenis steeds meer geformuleerd in termen van mensenrechten en meer specifiek: de rechten van het kind, de rechten van de vrouw, het recht op seksuele en lichamelijke integriteit en vrijwaring van foltering.²⁸ De Wereldconferentie van de Verenigde Naties over mensenrechten in Wenen in 1993 leverde daartoe belangrijke instrumenten. Ten eerste werd vrouwenbesnijdenis geclassificeerd als een vorm van geweld tegen vrouwen. Een tweede historische omslag was de erkenning dat het onderwerp van geweld tegen vrouwen onder internationale mensenrechten valt. Mishandeling, verkrachting of verminking van vrouwen in privésituaties behoren ook tot het terrein van de mensenrechten en deze mensenrechtenschendingen rechtvaardigen de interventie van de staat.²⁹ Vier onderwerpen werden onder geweld tegen vrouwen geschaard: slachtoffers van gewapende conflicten, inclusief verkrachting en seksueel misbruik in oorlogssituaties; internationale vrouwenhandel; huiselijk geweld en verkrachting; en geweld vanwege traditionele praktijken en religieus recht.³⁰

De antropoloog Richard Shweder heeft in een aantal spraakmakende artikelen gewezen op de problematische aspecten van zowel het gezondheids- als het mensenrechtendiscours en vraagt zich op grond daarvan af de internationale campagne tegen vrouwenbesnijdenis gerechtvaardigd is.³¹

Voor wat betreft de medische evidentie verwijst hij naar een drietal studies: twee literatuuronderzoeken van Carla Obermeyer over de gevolgen van besnijdenis voor de gezondheid van vrouwen in Afrika (1999 en 2003) en een bevolkingsonderzoek van Morison en anderen naar de gevolgen van besnijdenis voor de reproductieve gezondheid van vrouwen in ruraal Gambia (2001). Hij concludeert op grond daarvan dat er geen overtuigende wetenschappelijke evidentie is voor de schadelijkheid van vrouwenbesnijdenis. Ook Hernlund en Shell-Duncan stellen, mede op grond van het werk van dezelfde auteurs, dat het moeilijk is om medische feiten vast te stellen betreffende de schadelijke aspecten van vrouwenbesnijdenis. Ze zijn, in tegenstelling tot Shweder, echter niet bereid te concluderen dat besnijdenis niet gevaarlijk is en gewoon veilig uitgevoerd kan worden. Zij waarschuwen dat de afwezigheid van evidentie van schadelijkheid niet gelijk staat aan evidentie voor de afwezigheid van schadelijke gevolgen. Wel benadrukken zij dat extreme gevallen van infibulatie vaak gebruikt worden voor generalisaties betreffende de gezondheidsrisico's van alle

---

28 Ylva Hernlund en Bettina Shell-Duncan, 'Transcultural Positions: Negotiating Rights and Culture', p. 13 en 26. Zie ook Elizabeth Heger Boyle, *Female Genital Cutting: Cultural Conflict in the Global Community*.

29 Ylva Hernlund en Bettina Shell-Duncan, 'Transcultural Positions: Negotiating Rights and Culture', p. 28, en Elizabeth Heger Boyle, *Female Genital Cutting: Cultural Conflict in the Global Community*, p. 56.

30 Ylva Hernlund en Bettina Shell-Duncan, 'Transcultural Positions: Negotiating Rights and Culture', p. 29.

31 Richard A. Shweder, 2002, "What About Female Genital Mutilation?" And Why Understanding Culture Matters in the First Place', en Richard A. Shweder, 'Is the Global Campaign Justified? A Commentary on Elizabeth Heger Boyle's *Female Genital Cutting*', 2003.

vormen van vrouwenbesnijdenis.³² Zij wijzen ook op de conclusie van Morison en anderen dat de afwezigheid van evidentie nog geen aanleiding vormt om vrouwenbesnijdenis niet te bestrijden op grond van het feit dat de praktijk vaak zonder echte toestemming verricht wordt en dat de lichamelijke veranderingen onomkeerbaar zijn. Morison en anderen raden aan om bij de bestrijding van vrouwenbesnijdenis de mensenrechtenbenadering te gebruiken en niet alleen de negatieve gevolgen voor de gezondheid als uitgangspunt te nemen.³³

Tegen de mensenrechtenbenadering zijn echter ook bezwaren aan te voeren. Het mensenrechtendiscours is gebaseerd op het idee van universeel, voor iedereen en altijd geldende waarden en normen.³⁴ Is vrouwenbesnijdenis een kwestie die vanuit een dergelijk universalistisch perspectief benaderd zou kunnen worden? Richard Shweder stelt dat als er universeel geldende rechten bestaan – hij noemt als voorbeelden het recht op vrijheid van vereniging, familieprivacy, zelfbeschikking en het recht van ouders om hun kinderen op te voeden in de traditie van de voorouders – dan zijn er waarschijnlijk vele. Ze kunnen met elkaar in tegenspraak zijn en gebruikt worden zowel ter verdediging als ter bestrijding van bepaalde culturele praktijken.³⁵ Wanneer we bijvoorbeeld kijken naar meisjesbesnijdenis en de rechten van het kind, dan moet een afweging gemaakt worden tussen het recht van ouders en kinderen op het beleven van eigen cultuur en het recht van het kind op bescherming tegen traditionele gebruiken die schadelijk zijn voor de gezondheid. Bovendien: wat voor de één een traumatische ervaring is, is voor de ander een zeer bevredigend ritueel dat de volwassenwording markeert.³⁶

In de bestrijding van vrouwenbesnijdenis op grond van mensenrechten – de rechten van het kind, vrouwenrechten, het recht op lichamelijke en seksuele integriteit, of het recht op vrijwaring van foltering – doen zich meer van dergelijke morele en juridische dilemma's voor. Een dilemma bij de beschuldiging van kindermishandeling en schending van de rechten van het kind is bijvoorbeeld dat het ouders of anderen treft die het beste met het kind voorhebben. Men kan zich afvragen, zeker in een migratiecontext, of het meisje niet dubbel getroffen wordt bij een rechterlijke ver-

---

32 Ylva Hernlund en Bettina Shell-Duncan, 'Transcultural Positions: Negotiating Rights and Culture', p. 14-15.

33 Ylva Hernlund en Bettina Shell-Duncan, 'Transcultural Positions: Negotiating Rights and Culture', p. 16.

34 Abdullahi An-Na'im stelt in een gesprek met Talal Asad dat het universalistische perspectief niet tot stand komt door proclamatie maar door het ontwikkelen van consensus. Asad waarschuwt voor de machtsfactoren en belangen in het spel. Zie 'Religion, Law, and the Politics of Human Rights: Talal Asad and Abdullahi An-Na'im in Conversation', Berkley Center for Religion, Peace, and World Affairs, Georgetown University 29 september 2009. <<http://blogs.ssrc.org/tif/wp-content/uploads/2009/11/Talal-Asad-and-Abdullahi-An-Naim-in-conversation.pdf>>

35 Richard A. Shweder, 'Is the Global Campaign Justified? A Commentary on Elizabeth Heger Boyle's *Female Genital Cutting*', p. 4-5.

36 Ylva Hernlund en Bettina Shell-Duncan, 'Transcultural Positions: Negotiating Rights and Culture', p. 27.

oordeling van haar ouders.³⁷ Voorts wijzen vele auteurs erop dat met de bestrijding van meisjesbesnijdenis op grond van vrouwenrechten het beeld is ontstaan van de machteloze Afrikaanse vrouw die geholpen moet worden via internationale interventie.³⁸ Hernlund en Shell-Duncan stellen dan ook:

“While “FGM” has become a cause célèbre of many Western feminists, their interventions are often shockingly unself-conscious, and frequently arrogant. A number of African scholars have in recent years offered scathing critiques of the “maternalistic” approach of Western women out to “save” their African “sisters” (...).³⁹

En indien vrouwenbesnijdenis een schending is van het recht op lichamelijke integriteit, zou jongensbesnijdenis dan ook niet als zodanig beschouwd moeten worden.⁴⁰ Ook kan men zich de vraag stellen waarom cosmetische genitale chirurgie voor vrouwen, zoals schaamlipcorrectie en vaginavernauwing, wel toelaatbaar geacht wordt en vrouwenbesnijdenis niet.

De vraagtekens die Shweder plaatst bij de argumenten aangevoerd ter ondersteuning van de internationale campagne tegen vrouwenbesnijdenis zijn zinvol en vestigen de aandacht op de complexiteit van de dilemma's en de vaak arrogante toon van het universalistisch perspectief. Tegelijkertijd zou ik met Hernlund en Shell-Duncan willen waarschuwen tegen te simpele dichotomieën tussen de Westerse activisten en Afrikaanse vrouwen.⁴¹ Ook zou ik niet een al te relativistische houding van morele neutraliteit willen aannemen ten aanzien van initiatieven tegen vrouwenbesnijdenis van binnenuit.

Marie-Bénédicte Dembour's analyse van meer dan twintig rechtszaken betreffende meisjesbesnijdenis in Frankrijk van 1979 tot 2000 levert in dit opzicht een aantal nuttige handreikingen.⁴² Ze laat zien hoe een bepaald universalistisch principe voortvloeiend uit het Franse beleid van integratie in plaats van multiculturalisme – namelijk meisjesbesnijdenis is ontoelaatbaar en moet bestraft worden – gerelativeerd wordt in confrontatie met de complexe realiteit. Deze ongemakkelijke confrontatie leidt er onder meer toe, zo stelt Dembour, dat de procureurs (officieren van justitie) in deze zaken veelal niet voor de harde lijn lijken te hebben gekozen. Zo eisten zij in veel gevallen voorwaardelijke gevangenisstraffen tegen de moeders en tekenden zij

---

37 Zie ook Marie-Bénédicte Dembour, 'Following the Movement of a Pendulum: Between Universalism and Relativism', in: J.K. Cowan, Marie-Bénédicte Dembour en Richard A. Wilson, *Culture and Rights: Anthropological Perspectives*, Cambridge: Cambridge University Press 2001, p. 68.

38 Voor een overzicht van dilemma's en bezwaren bij ieder van de vier rechten, zie Ylva Hernlund en Bettina Shell-Duncan, 'Transcultural Positions: Negotiating Rights and Culture', 2007, p. 26-34.

39 Ylva Hernlund en Bettina Shell-Duncan, 'Transcultural Positions: Negotiating Rights and Culture', p. 28.

40 Richard A. Shweder, 'Is the Global Campaign Justified? A Commentary on Elizabeth Heger Boyle's *Female Genital Cutting*', 2003, p. 4.

41 Ylva Hernlund en Bettina Shell-Duncan, 'Transcultural Positions: Negotiating Rights and Culture', p. 26.

42 Marie-Bénédicte Dembour, 2001, 'Following the Movement of a Pendulum: Between Universalism and Relativism', in: J.K. Cowan, Marie-Bénédicte Dembour en Richard A. Wilson, *Culture and Rights: Anthropological Perspectives*, Cambridge: Cambridge University Press 2001.

geen bezwaar aan tegen de aanvankelijke behandeling van besnijdeniszaken door correctionele rechtbanken (voor lichte misdrijven) en niet door assisenhoven (voor zware misdrijven).⁴³ Ook spreekt Dembour het vermoeden uit dat de lekenjuryleden in de assisenhoven hun mening vaak bijstellen in de loop van het proces, onder andere als ze merken dat de betrokken moeders van hun kinderen houden en dat excisie niet altijd de afwezigheid van seksueel genot impliceert.⁴⁴

De relativering van het principe in de juridische praktijk blijkt vooral ook uit de gerechtelijke uitspraken in deze processen. De uitspraken zijn namelijk niet zo eensluidend als je op grond van het principe zou verwachten. Ze lopen uiteen van vrijspraak tot de veroordeling van een moeder tot twee jaar gevangenisstraf en de besnijdster tot acht jaar gevangenisstraf. De meerderheid van de uitspraken betreft echter voorwaardelijke gevangenisstraffen van één tot vijf jaar ‘as if the courts could condone neither the consequences of acquittal nor those of imprisonment’.⁴⁵ Dembour ziet het historisch verloop van de uitspraken in deze rechtzaken als een slingerbeweging tussen universalisme en relativisme: van strenge bestraffing via de middenpositie van voorwaardelijke gevangenisstraffen naar vrijspraak en weer terug. Een universalistische positie herbergt het gevaar van arrogantie en in het geval van besnijdenis criminalisering van ouders die het beste met hun kind voorhebben. Begrip voor de goede bedoelingen van de ouders en de wens om de meisjes na de besnijdenis niet ook nog eens te scheiden van de moeder stuurt de slinger richting lichtere straffen. Relativisme in de vorm van vrijspraak zou echter kunnen suggereren dat het uitvoeren van meisjesbesnijdenis in Frankrijk toelaatbaar is. Dit verklaart dan ook weer de tegenbeweging naar strengere bestraffing na een zaak uit 1994 waarin de ouders werden vrijgesproken.

Dembour keert zich niet tegen het mensenrechtendiscours, ook al representeert het een universalistisch perspectief. Ze wijst op grond van bovenstaande analyse wel op het belang van verankering van de relativistische tegenpool in het discours. Dat kan, zo stelt zij, door rekening te houden met de lokale omstandigheden. Een juridisch middel daartoe is bijvoorbeeld de doctrine van de ‘margin of appreciation’ of de erkenning door het Europese Hof voor Rechten van de Mens dat individuele verdragsstaten beter dan het Hof in staat zijn lokale omstandigheden en behoeftes te beoordelen.⁴⁶ Hoe dat de voorstanders van vrouwenbesnijdenis in Europa ten goede zou kunnen komen, is mij niet helemaal duidelijk. De belangrijkste uitkomst van haar analyse van de Franse rechtszaken is echter de slingerbeweging tussen universalisme en relativisme. De slingerbeweging is kenmerkend voor de Franse rechtspraktijk maar typeert ook mijn eigen positie. Er is geen keuze te maken tussen

43 Marie-Bénédicte Dembour, 2001, ‘Following the Movement of a Pendulum: Between Universalism and Relativism’, p. 62 en p. 76, n. 14.

44 Marie-Bénédicte Dembour, ‘Following the Movement of a Pendulum: Between Universalism and Relativism’, p. 66 en 69.

45 Marie-Bénédicte Dembour, ‘Following the Movement of a Pendulum: Between Universalism and Relativism’, p. 67.

46 Marie-Bénédicte Dembour, ‘Following the Movement of a Pendulum: Between Universalism and Relativism’, p. 71 en 74.

universalisme en relativisme: ik wil me keren tegen een te absolutistische toon in het internationale en nationale debat over vrouwenbesnijdenis, maar wil me daarbij ook niet distantiëren van het lot van een vrouw of een kind die de besnijdenis als een mensenrechtenschending ervaart op het moment zelf of in retrospectief.

Bij wijze van conclusie zou ik willen wijzen op de uitzending van NOVA/Den Haag Vandaag van 18 november 2009. Hierin wordt aandacht besteed aan het voornemen van de Koninklijke Nederlandsche Maatschappij ter bevordering der Geneeskunst (KNMG) om een discussie op te starten over de wenselijkheid van jongensbesnijdenis. ‘De overgrote meerderheid van de Nederlandse kinderurologen,’ aldus de Utrechtse uroloog Tom de Jong, vindt dat een arts ‘een besnijdenis bij kinderen onder de 12 jaar niet moet doen als er geen goede medische reden voor is.’ Het belangrijkste bezwaar tegen jongensbesnijdenis is, volgens de uroloog, dat je een kind brandmerkt, ‘terwijl je helemaal niet zeker weet of een kind die cultuur later wil volgen.’ Ook wijst de uroloog op de mogelijke medische complicaties. Voorts stelt hij dat jongensbesnijdenis ingrijpender is voor het lichaam dan lichte vormen van meisjesbesnijdenis. Hij pleit in de uitzending echter niet voor een verbod omdat dat, zo stelt hij, ‘onnodig veel commotie zou teweegbrengen bij allerlei groeperingen.’⁴⁷ Wat opvalt, is dat de aangevoerde bezwaren tegen de besnijdenis van jongens in grote lijnen overeenkomen met de bezwaren geuit tegen meisjesbesnijdenis. De juridische en beleidsmatige consequenties die daaruit getrokken worden, zijn echter totaal verschillend, namelijk discussie maar geen verbod ten aanzien van jongensbesnijdenis en een verbod en *zero tolerance*-beleid ten aanzien van meisjesbesnijdenis. Waar de slinger ten aanzien van meisjesbesnijdenis richting universalisme slaat, neemt de slinger in het geval van jongensbesnijdenis een meer evenwichtige positie tussen universalisme en relativisme in.

---

⁴⁷ NOVA/Den Haag Vandaag 18 november 2009, ‘Meerderheid kinderurologen tegen jongensbesnijdenis’, beschikbaar via www.novatv.nl.

Literatuur

‘Aanpak huiselijk geweld’. Brief van de staatssecretaris van VWS aan de Tweede Kamer d.d. 25 november 2009, *Kamerstukken II 2009/10*, 28 345, nr. 93.

‘Aanpak vrouwelijke genitale verminking’. Brief van de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, Hans Hoogervorst, aan de Tweede Kamer d.d. 23 april 2004. In *Bestrijding vrouwelijke genitale verminking: Beleidsadvies*, 2005, p. 59-72.

Bestrijding vrouwelijke genitale verminking: Beleidsadvies. Advies uitgebracht door de Commissie Bestrijding Vrouwelijke Genitale Verminking aan de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, Zoetermeer 2005.

Elizabeth Heger Boyle, *Female Genital Cutting: Cultural Conflict in the Global Community*, Baltimore: Johns Hopkins University Press 2002.

A.E. van Burik en A.M. Persoon, *Opbrengsten pilotprojecten VGV: Eindrapport procesevaluatie preventieprojecten meisjesbesnijdenis*, Woerden: Adviesbureau Van Montfoort 2009.

Marie-Bénédicte Dembour, ‘Following the Movement of a Pendulum: Between Universalism and Relativism,’ in: Jane K. Cowan, Marie-Bénédicte Dembour en Richard A. Wilson (red.), *Culture and Rights: Anthropological Perspectives*, Cambridge: Cambridge University Press 2001, p. 56-79.

Nathal M. Dessing, *Rituals of Birth, Circumcision, Marriage, and Death among Muslims in the Netherlands*, Leuven: Peeters 2001.

‘Feiten en cijfers meisjesbesnijdenis in Afrika,’ geraadpleegd via www.meisjesbesnijdenis.nl, onder de link ‘Feiten en cijfers’, 17 september 2009.

Ylva Hernlund en Bettina Shell-Duncan, ‘Transcultural Positions: Negotiating Rights and Culture,’ in: Ylva Hernlund en Bettina Shell-Duncan (red.), *Transcultural Bodies: Female Genital Cutting in Global Context*, New Brunswick: Rutgers University Press 2007, p. 1-45.

Inspectie voor de Gezondheidszorg. Brochure ‘Vrouwelijke genitale verminking’, Den Haag 2008. Beschikbaar via www.igz.nl.

Ahmad Kutty, 28 augustus 2002. ‘Female Circumcision: Is It Really Obligatory?’, geraadpleegd via www.islamonline.net, 17 november 2009.

Anke van der Kwaak, Edien Bartels, Femke de Vries, Stan Meuwese, i.s.m. Elisabeth El Karimy, Shayla El Taaie, Daniël Barten, *Strategieën ter voorkoming van besnijdenis bij meisjes: Inventarisatie en aanbevelingen*. Onderzoek verricht in opdracht van het

ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid door de Vrije Universiteit en Defence for Children International, afdeling Nederland, 2003.

NOVA/Den Haag Vandaag 18 november 2009. 'Meerderheid kinderurologen tegen jongensbesnijdenis', beschikbaar via www.novativ.nl/page/detail/uitzendingen/7400/Meerderheid+kinderurologen+tegen+jongensbesnijdenis.

Pharos 2009. Brochure 'Focal point meisjesbesnijdenis.' Beschikbaar via www.meisjesbesnijdenis.nl, onder de link 'Materiaal' en 'Folders en brochures'.

Yusuf Al-Qaradawi, 2 juli 2002, 'Islamic Ruling on Female Circumcision', geraadpleegd via www.islamonline.net, 17 november 2009.

Yusuf Al-Qaradawi, 13 december 2004. 'Circumcision: Juristic, Medical & Social Perspectives', geraadpleegd via www.islamonline.net, 17 november 2009.

'Religion, Law, and the Politics of Human Rights: Talal Asad and Abdullahi An-Na'im in Conversation', Berkley Center for Religion, Peace, and World Affairs, Georgetown University, 29 september 2009. Beschikbaar via <http://blogs.ssrc.org/tif/wp-content/uploads/2009/11/Talal-Asad-and-Abdullahi-An-Naim-in-conversation.pdf>.

S.W.E. Rutten, 'Cultuur en familierecht in eigen kring', in: *Multiculturaliteit in het recht. Preadvies voor de Nederlandse Vereniging voor Rechtsvergelijking*. Geschriften van de Nederlandse Vereniging voor Rechtsvergelijking, Deventer: Kluwer 2005.

Richard A. Shweder, "What About Female Genital Mutilation?" And Why Understanding Culture Matters in the First Place,' in: Richard A. Shweder, Martha Minow en Hazel Rose Markus (red.), *Engaging Cultural Differences: The Multicultural Challenge of Liberal Democracies*, New York: Russell Sage Foundation 2002, p. 216-251.

Richard A. Shweder, 'Is the Global Campaign Justified? A Commentary on Elizabeth Heger Boyle's Female Genital Cutting', in: *Amici: Newsletter of the Sociology of Law Section of the American Sociological Association* 2003-11, 1: 3-7.

'Voortgangsrapportage "Beschermd en weerbaar"'. Brief van de staatssecretaris van VWS aan de Tweede Kamer d.d. 29 mei 2009. *Kamerstukken II* 2008/09, 28 345, nr. 90.

World Health Organization, *Eliminating Female Genital Mutilation: An Interagency Statement* OHCHR, UNAIDS, UNDP, UNECA, UNESCO, UNFPA, UNHCR, UNICEF, UNIFEM, WHO. World Health Organization 2008.